

Koncz József (1829–1906) *

Megkockázatom azt a feltevést, hogy ha a Bolyaiak élete, munkássága történetesen nem Marosvásárhelyhez kötődne, akkor talán alma materünk vagy legalább nagy híró könyvtára ma Koncz József nevét viselné. Mert hát kevesen vannak, akik annyit tettek ezért az iskoláért és könyvtaráért, mint éppen ő. Az aztán már egyértelműen az utókor számlájára írható, hogy hasonlóan sok más méltatlanul elhallgatott erdélyi tudóshoz, alkotó értelmiségihez, róla is keveset tudunk, a halála óta eltelt közel egy évszázad alatt ritkán emlegették, érdemben senki sem foglalkozott életművével.¹

Aki azonban Erdély művelődéstörténetét kutatja, ezen belül a marosvásárhelyi oktatástörténettel, erdélyi egyháztörténettel foglalkozik, vagy a Teleki–Bolyai Könyvtárban dolgozik, szinte naponta találkozik Koncz József szellemi hagyatékával, írásaival, mindennapi munkájának fennmaradt nyomaival. Éveken keresztül én magam is használtam az egykor általa összeállított könyvjegyzékeket, forgattam a Református Kollégium könyvtárában az ő kézírásával beírt jelzeteket hordozó köteteket, forrásanyagként számos írását, munkáját olvastam. Ezért örömmel tettem eleget annak a felkérésnek, hogy itt és most szóljak Koncz Józsefről, a tudós könyvtáróról, művelődéstörténészről.

Élete

Életéről keveset tudunk. 1829. november 11-én született az udvarhelyszéki Böződ községben, székely kismemesi családban. Hétesztendős korában elveszíti édesapját. Három év múlva édesanyja beírja a báró Wesselényi Miklós által alapított makfalvi nemzeti iskolába. Két év múlva a székelykeresztúri unitárius gimnáziumba kerül, majd a következő évtől, azaz 1843-tól a marosvásárhelyi kollégium tanulója. Először a német osztályt végzi, 1848 májusától a felső osztályokat kezdi el.² Mint sok más társa, ő is részt vett a szabadságharcban, a XI. zászlóaljban honvédként szolgált. Az oroszok ellen 1849. augusztus elején vívott debreceni utcai harcok után ő is Déva felé menekült, és zászlóaljával együtt tette le a fegyvert. Csak 1850 szeptemberétől folytathatta kollégiumi tanulmányait. 1854 őszén tesz érettségi vizsgát. Fél évvel korábban tanulótársaival együtt szorongva élte át a székely vértanúk: Török János, Horváth Károly és Gálfi Mihály marosvásárhelyi kivégzését. Ezután a kolozsvár–nagyenyedi kollégiumban végez teológiai tanulmányokat. 1856 szeptemberében teszi le a papi szigorlatot. 1856–58 között a marosvásárhelyi evangélikus református gimnázium tanítója. Közben 1857 júliusától elvállalja a kollégiumi könyvtár rendezését is. 1858 szeptemberében külföldi tanulmányútra indul. A marburgi egyetemen, majd Bázelen és Zürichben tanul. Teológia mellett bölcséletet és természettant is hallgatott. 1860 augusztusában tér haza, és a református kollégiumban a latin irodalom segédtanára lesz.

* Elhangzott a Marosvásárhelyi Református Kollégium – Bolyai Farkas Liceum Öregdiákjainak Baráti Köre rendezésében, a kollégium főiskolává válásának 284. évfordulójára rendezett emlékünnepeken.

¹ Halálakor megjelent megemlékezések: [Kelemen Lajos]: *Nagysolymosi Koncz József*. = Genealogiai Füzetek. 1906. IV. évf. 3. szám; Turnowsky Sándor: *Emlékezés Koncz József fölött*. Marosvásárhely (1906).

² „1848-ban május 21-én a tanodai törvényeknek aláírtak a következők: 5058. Koncz Josef 19, Böződ, ref.” *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. Bevezetéssel közléteszi Tonk Sándor. Szeged 1994. 175.

Ekkor kerül sor a családalapításra is, feleségül veszi kibédi Péterffy Karolinát (1837–1923), a sokat publikáló, neves református lelkésznek, Péterffy Károlynak a leányát. Egy gyermekük születik, Koncz Albert (1863–1921), aki később Besztercén ügyészként tevékenykedik. A család Marosvásárhelyen előbb Bolyai Farkas egykori lakásában lakik, majd Petelei István író házába költöznek.

1867–1868-ban a tanári teendők mellett Koncz József a helyi református egyháznál esetenként papi szolgálatot is végez. Az akkori szokásnak megfelelően *Szüükséges-e az ó-classikus nyelvek tudása és ismerete* című értekezésével foglalta el 1874 szeptemberében a marosvásárhelyi kollégium rendes tanári katedráját. 1871-től újra elvállalta a kollégium könyvtárának rendezését. A könyvtári, levéltári teendők mellett foglalkozott a Teleki család levéltárának lajstromozásával is. 1896-tól a Teleki-levéltár megbízott őre. Látni fogjuk, hogy a régi könyvek és levéltári források között eltöltött évek szorgalmas búvárkodásának eredményeként élete végéig rengeteg tudományos közlemény, sőt önálló munka kerül ki keze alól. „Tevékenysége nagyobbára olyan volt, mint a bányászé, aki megkeresi az ércet, s tudja, hogy az becses, ha más is dolgozza fel. Kutatásaival és publikációival lett a magyar irodalomnak nagyérdemű munkása” – írta róla a hálás tanítvány, Kelemen Lajos, akiben a történeti érdeklődést egyébként maga Koncz József ébresztette fel. Életének utolsó két esztendejében sokat betegeskedik, és nemigen mozdul ki otthonról. De ezt az időszakot is szakadatlan munkával tölti, hiszen halála előtt egy esztendővel még két önálló munkája lát napvilágot.

1906. március 3-án 77 esztendősen halt meg. Március 5-én helyezték örök nyugalomra a marosvásárhelyi református temetőben.

A nyelvemlékmentő

Koncz József nevét a magyar művelődéstörténetbe mindenekelőtt a hatodik magyar nyelvemlékünk megmentésével írta be. Erdőszentgyörgyön bukkant rá arra a 14. század közepéről származó latin nyelvű kézírásos bibliára, melyben az 1400-as évek elejéről származó magyar bejegyzés található. A kódex előzéklapjára maga jegyezte fel a kézirat eredettörténetét: „E ritka példány Erdőszentgyörgyön a Rhédei-, most Württemberg-könyvtárból került az ott lévő kereskedő lomtárába. Ott meglátván megvettem és adtam a marosvásárhelyi ev. ref. tanoda könyvtárának 1860-ban. Koncz m.p.” Amikor a marosvásárhelyi tanár az erdőszentgyörgyi szatócstól a kis nyolcadrét alakú kézírásos bibliát megvette, még nem sejtette, hogy ezzel a hatodik magyar nyelvemléket mentette meg a pusztulástól. A kollégiumi könyvtárba kerülésekor a kódex elég rossz állapotban volt. A fél évezredes hányódás alatt első levelei leszakadtak, a kódextest megrongálódott. A kötetet két ízben is újrakötötték, s minden bizonnyal ekkor vágták körül a lapokat úgy, hogy a 204. és 205. lapokon lévő nyelvemlék szövege is károsodott, megcsontult. 1956-ban a kódexet Marosvásárhelyen újrakötötték. Ma az 1300-as évek derekáról származó, kézzel írott bibliát viszonylag jó, restaurált állapotban őrzi a Teleki–Bolyai Könyvtár. A megmentett kódexet tehát Koncz 1860-ban a marosvásárhelyi kollégium könyvtárába helyezte el.

Szinte egy évszázad múltán, amikor a könyvtár akkori tudós igazgatója, Farczady Elek jóvoltából az érdeklődés a kódexben található magyar szövegemlékre irányult, Farczady és a magyar nyelvemlék vizsgálatát végző Szabó T. Attila úgy döntött, hogy *Koncz-kódexnek*

nevezik el a nyelvemléket hordozó anyakódexet.³ Jogos volt a döntés, hiszen a jószemű könyvtáros és kiváló könyvszakértő kettős szolgálatot tett azzal, hogy 1860-ban megmentette a kézírásos bibliát. Egyrészt megóvta a pusztulástól az 1300-as évek derekán egyenletes gót minuszkulával írott és néhány rendkívül szépen rajzolt színes iniciáléval díszített középkori pergamen-kódexet. Másrészt a magyar nyelvtudomány számára megmentette a hatodik magyar nyelvemléket. Erről az 1950–70-es évek szakvizsgálatai megállapították, hogy a terjedelmében ugyan nem túl nagy szövegemlék azért fontos, mert jól kitölti azt a szinte nyolc évtizedes hézagot, amely a Jókai-kódex és a 15. századi nagyobb szövegemlékek között létezik. A szövegemlék 44 szava, 11 glosszaszerű szóval, tehát összesen 55 magyar szó minden bizonnyal valamikor az 1400-as évek elején került a latin szöveg fordításaként a pergamenlapokra. A nyelvemlék jelentőségét növeli, hogy a magyar szavak között van egyetlen vagy először előfordulású szó is. Ugyanakkor a nyelvtörténészek szótörténeti problémák eldöntésében segítséget nyújtó szóalakokat találtak a többi 50 szó között is. Ezért jelentős, hogy a lassan hat és fél évszázados kódex egy hozzáértő könyvtáros ébersége folytán megmenekedett az enyészettől.

A könyvtárőr

Már szóltunk róla, hogy Koncz két ízben is felvállalta a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárosi tisztjét. Először 1857. július 5. és 1858. szeptember 4. között végezte ezt a munkát, majd 1871-től másodjára lett a könyvtár őre. Számos, máig fennmaradt könyvjegyzék, leltár, levél őrzi könyvtárosi teendőinek nyomát, s a könyvtárról nyomtatásban megjelent írásai, munkái ma is hasznos forrásai a nagy múltú iskolai könyvtár évszázados történetének. A kollégiumi könyvtár huszadik századi jeles gondozója, Farczady Elek írta elődjéről: „1871-től csaknem haláláig állott az intézmény élén s páratlan szorgalmát, éber érdeklődését, nagy tudását egészen szeretett könyvtárának szentelte. Az ő keze nyomát mindenütt megtaláljuk a korabeli lajstromokban, kimutatásokban, feljegyzésekben.”⁴

Török Istvánnal (1849–1918), a Kolozsvári Református Kollégium történetének összeállítójával, a kollégiumi könyvtár vezetőjével a kilencvenes évek végén leveleznek. Ezek a levelek jelzik, hogy mindketten a gondjaikra bízott gyűjtemények gyarapításán fáradoznak. Többes példányok jegyzékét küldik el egymásnak, az akkor is szűkös anyagi lehetőségek mellett ily módon próbálják az állománygyarapítás néhány kérdését megoldani. Sorozatok, időszaki kiadványok hiányait nem egy esetben így sikerül pótolni. Egy 1898. november 30-án keltezett levelezőlapon ezt olvashatjuk: „K[edves] b[arátom]! Köszönöm szíves értesítéset. Két nagy baj van. Egyik az, hogy nincs pénz, másik az, hogy többes példányaink jegyzékét nem küldhetem a kiválasztás céljára. Pénz hiányában arra kérlek, tedd félre a jelzett könyveket addig, míg a cserére az alkalmat megadhatom. Ebből nem lesz kára az intézetnek [...]. – Egyébiránt helyesnek ítélem a csere azon módját, amit megállapítottatok s ha e nyilatkozatom elég és erre elküldheted a könyveket, nagyon lekötelezve érezzük magunkat [...] A collegium történetével igyekszem. Igaz barátod, Török István.” Idézzük Török 1898. december 8-án kelt levelét is: „Kedves barátom, Józsi! A könyveket megkaptam, egész kedvveléssel egészítettem

³ *A Marosvásárhelyi Sorok*. Közzéteszi Farczady Elek és Szabó T. Attila. Buk. 1957; *A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák*. Bevezetéssel, jegyzetekkel közzéteszi Farczady Elek és Szabó T. Attila. Buk. 1973.

⁴ Farczady Elek: *A Marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár*. = *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Buk. 1957. 277.

ki velök a hiányokat. Köszönöm szíves készségedet, igyekszem befejezni többes példányaink rendezését, hogy visszaszolgálhassam a küldött könyveket. A Fővárosi Lapokból több évfolyamunk van. Van Pesti Naplónk, ha jól emlékszem, 1854-től. Van egy pár régi magyar könyvünk is stb. Majd meglátjuk, mikor készen leszek. A jegyzéket aláírva ide csatolom s küldöm vissza. Igaz barátod, Török István könyvtárőr.” Egy másik levelében Török mindennapi munkájáról így informálja barátját: „Hajhaj! kedves barátom! mekkora úr vagy te fölöttem! Iskolánk történetében én még csak 1805 körül járok; a könyvtár címmásai még nincsenek készen; a többes példányok közül még csak 1000 munka van számozva, pedig több lesz 2000-nél! Ezekhez járul még egy kis közélet is. Ezért haladok lassan, meg azért, mert nem tudok éjszakázni. Az Isten tartson meg téged jó egészségben, kívánja igaz barátod, Török István.”

A Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtárában eltöltött évek alatt Koncz József rendkívüli szorgalommal végezte tékáriusi teendőit. Első könyvtárossága idején elrendezte a könyvanyagot, 1871-től pedig az állomány leltározását végezte. Közben természetesen rendszeresen foglalkozott az állomány gyarapításával is.

Kevésbé közismert bibliográfusi tevékenysége. Hátramaradt jegyzetei, a könyvtárban készült feljegyzései jelzik, hogy milyen sok mindenre figyelt, az állomány mélyrétegeibe hatolva, mi mindent feljegyzett. Sajnos ezek a kéziratok nem kerültek kiadásra, s halála után lényegében a könyvtár levéltári gyűjteményében, ismeretlenségben maradtak. A könyvtáros szakember azonban sajnálkozva látja, hogy az általa készített cédulák milyen sok hasznos dolgot rejtenek, s ha valaki idejében felfigyel rájuk, talán sok újra elvégzett munkától kíméli meg a Konczot követő könyvtáros nemzedékeket. Csak néhány dolgot említsünk meg. Elkészített egy tulajdonoskatalógust, feltüntetve, hogy mikor és kié volt az illető kötet. Feldolgozta a Református Kollégiumban, sőt a Teleki Tékában lévő értekezéseket, disputációkat, azaz elkészítette az 1570–1711 között külföldön magyar szerzőktől írott értekezések analitikus leírását. Ez rendkívül hasznos, hiszen tartalmazza azt is, hogy kiknek ajánlotta a szerző az értekezését és a magyar szerzők latin vagy magyar üdvözlő verseit is. A feldolgozott anyaghoz betűrendes mutatót is készített, ez talán azt jelzi, hogy kiadásra gondolt. Ezt egyébként egy kis feljegyzés is igazolja, mely arra vonatkozik, hogy a többi református kollégiumban szintén fel kellene dolgozni a régi értekezéseket és összesíteni az anyagot. A 17–19. századi protestáns egyházi írók temetkezési beszédeit is számba vette. Egy a cédulák mellett található levélfogalmazvány szintén arra utal, hogy ezzel is átgondolt célja volt: „A tanodánk könyvtárában lévő halotti prédikációkból kijegyezgettem, ki mikor és ki fölött tartott prédikációt, úgy, amint a melléklet mutatja. Ha egykor valaki a magyar prot. egyházi irodalom története megírására elszánja magát, talán hasznát vehetné.” Bibliográfiai adatait talán akkor gyümölcsöztette, amikor segítette Szinnyei Józsefet a *Magyar írók élete és munkái* kötetének összeállításánál. Mindenesetre a magyar bibliográfiai irodalom szegényebb maradt azzal, hogy Koncz József ilyen irányú munkájából csak annyi maradt meg, amennyit szócikkekbe beépített.

A Bolyaiak emlékének hűségese ápolója

Koncz azok közé tartozott, akik a Bolyaiak kortársaként már korán felismerték a két matematikus lángelméjét, és igyekezett emléküket ápolni, szellemi hagyatékukat gondozni, őrizni, írni róluk.

Bolyai Farkast 1843-tól mint a marosvásárhelyi iskola tanulója, később ugyanott osztálytanítóként közelebbről ismerte. Ezért mindenképpen hiteles lehet Koncz leírása Bolyai megjelenéséről, életviteléről, mindennapi szokásairól. Közeli kapcsolatukat jelzi az is, hogy 1856. november 20-án este az akkor 27 esztendő fiatalember a haldokló Bolyai Farkas mellett van, s feljegyzti az utolsó percek történéseit: „...november 20-án estvéli fél tíz órakor kérésselmentlenül jött a végrehajtás (executio). A sárhajléknak csak ideiglenesen kölcsönzött kincset visszakövetelte, visszavette a hitelező: a nagy szellem fölszállott a tiszta légből s az egykor élénken villogó szemeket e tollvezető ujjak fogták be az örök álomra.”⁵

Mindenekelőtt a tanár Bolyai Farkas alakjának megrajzolását köszönhetjük neki. A kollégium 1886–87. évi Értesítőjében egyebek mellett már közlésezi Bolyai Farkas tan- és nevelésügyi elveit, az iskolai év elején tanítványaihoz intézett két beszédét. Tíz esztendő múlva pedig legnagyobb horderejű munkájában, a marosvásárhelyi kollégium történetében⁶ az iskola tanárainak sorában részletesen foglalkozik Bolyai Farkas életével, tanári tevékenységével, matematikai, szépirodalmi munkáival, fordításaival. Lényegében az, amit Koncz a kollégium történetében Bolyai Farkasról közölt, máig a Bolyai-kutatás megbízható kiindulópontja.

Ugyanakkor sokat tett a Bolyaiak emlékének ápolása érdekében. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1896. november 22-i emlékestjén például előadást tartott *Bolyai a tanár* címmel.⁷

Neki köszönhetjük azt is, hogy Bolyai Jánost és az általa útjára indított nem-euklideszi geometriát az angolszász tudományos világ megismerte. Hiszen éveken keresztül informálta, adatokkal látta el a neves amerikai tudóst, Georg Bruce Halstedet (1853–1922), az *Appendix* angol tolmácsolóját. Halsted az austin, ohioi és coloradói egyetem tanára volt. Elsősorban a matematika filozófiai kérdéseivel és a nem-euklideszi geometriával foglalkozott. Sokat tett az ilyen tárgyú eredeti munkák amerikai kiadása, valamint önálló könyvek, tanulmányok írása révén. 1877–1910 között angol nyelvű tudományos kiadványokban, periodikákban több írása jelent meg Bolyai Jánosról és apjáról. 1894 és 1896 között Halsted és Koncz intenzív levelezést folytat. Máig fennmaradt levélfogalmazványok jelzik, hogy Koncz latin, német és francia nyelvű levelekben tájékoztatja az Amerikában élő Halsted professzort, akadémikust.⁸ Idézzünk egy 1895. február 14-én írott francia nyelvű levél magyar impurumából: „Becsés levelét, valamint művei jegyzékét is vettem, az elsőre válaszomat, az utolsóra szíves viszonzásul Bolyai Jánosnak 1823. atyjához írott magyar levelét, melynek utósortai éppen az Appendixre vonatkoznak, francia fordításban megküldeni van szerencsém.

Továbbá látván mind a tisztelt elnök Úr, mind pedig Frischauf tanár úr leveléből a Bolyaiak és műveik iránti meleg érdeklődést, kedves kötelességemnek tartottam az életrajzaikra vonatkozó adatokat összegyűjtve, Kollégiumunk történetéből megküldeni, azon reményben, hogy eshetőleg használás végett, Amerikában élő és lakó magyar honfiaink által könnyebben eszközölhető leendő angol nyelvre fordítása is...”

⁵ Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. ref. kollégium története*. Különnyomat a Kollégium 1883–1888. és 1894–95. iskolai évi Értesítőiből. Marosvásárhely 1896.

⁶ *I. m.* 271–338.

⁷ Koncz József: *Bolyai a tanár*. Marosvásárhelyi Füzetek (új sor.) 3. 1897. jan. 101–110.

⁸ A levélfogalmazványok a Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-részlegének az iskolai könyvtárra vonatkozó levéltári anyagában találhatóak.

Egy 1896. április 9-én Amerikába küldött német nyelvű levél magyar fogalmazványa így szól: „Kedves Elnök Úr! Február 28. kelt levelét, úgy a 25 frankot s Bolyai Farkas életrajzát is köszönettel vettem. Igen nagy örömmel értesültem leveléből azon szándékáról is, hogy e nyáron Európába jő s Magyarországot s Marosvásárhelyt is – hol a mi büszkeségünk: Bolyai Farkas és fia, B. János éltek, működtek és pihennek – meg fogja látogatni. Isten segítse ezen szándékában...” Tudjuk, hogy Halsted professzor 1896 nyarán valóban ellátogat a Bolyaiak városába, és felkereste levelező partnerét is. Kapcsolatuk summáját találjuk Koncz József *A Bolyaiak dicsősége az amerikai egyesült államokban* című írásában, mely 1896-ban az iskola Értesítőjében lát napvilágot.

A református kollégiumi könyvtár tudós örékek másik érdeme, hogy hozzájárult egy nagyon fontos kérdés tisztázásához: a Bolyaiak egykori könyvtára utóéletének rekonstruálásához. A marosvásárhelyi kollégium könyvtárának ismertetésében Koncz említi először azt, hogy Bolyai Farkas halála előtt könyveit az iskolára testálta.⁹ Ugyanakkor ő az, aki a könyvtár korabeli leltárkönyvébe, mely Farkas könyveit a *Bibliotheca Mathematica* cím alatt sorolja fel, kiegészítésként bevezeti a Bolyai Jánostól utólagosan beadott könyveket is. Néhány kötetbe pedig 1875-ben maga írja be mint egykori tulajdonosnak, Jánosnak a nevét. Így amikor e sorok írója egy évszázad múltán a két Bolyai magánkönyvtárának rekonstruálását felvállalta, ezeket a Koncz által jelzett könyveket is felvette a könyvjegyzékbe.¹⁰ Ugyancsak az ő bejegyzésére bukkantunk Köteles Sámuel *Az erköltsi filozofiának második része* című, Marosvásárhelyen, 1817-ben megjelent könyvében. Ez a kötet egyébként Bolyai János saját kezű possesszor beírását is tartalmazza. De a kötet további sorsára a Koncz sorai vetnek fényt: „A ref. tanoda könyvtára a kath. gymnasium könyvtárának cserében az előljáróság beleegyezése folytán. 1880. április 8. Koncz József könyvtárnok.” (Megjegyezzük, hogy ezzel az egykor Bolyai János tulajdonában lévő könyvnek nyoma is vesztetett volna, ha nem következik be az a szerencsés fordulat, hogy a marosvásárhelyi katolikus gimnázium könyveinek egy része az államosítás után éppen a Teleki–Bolyai Könyvtárhoz kerül. Így tehát a szóban forgó könyv visszatalál ahhoz a könyvtárhoz, amely a Bolyai-hagyaték többi kötetét őrzi.)

A publikáló tudós

Koncz József évtizedes könyvtárosi, levéltárosi tevékenységének hozadéka az a rengeteg publikáció, mely még életében erdélyi és magyarországi szaklapokban, tudományos periodikákban látott napvilágot. 1875-től 1905-ig több mint tizenöt folyóiratnak volt bedolgozó munkatársa. A kolozsvári Protestáns Közlönyben, a Keresztény Magvetőben, az Egyházi és Iskolai Szemlében erdélyi egyháztörténeti adatokat, dokumentumokat közöl, biblia-kiadásokról, egyházat, iskolát támogató fejedelmi adományokról ír. Közleményei között találkozunk az erdélyi unitáriusok, az ortodoxok, a szombatosok történetére vonatkozó írásokkal. A Történeti Lapok, a Magyar Könyv-Szemle, a Hadtörténeti Közlemények, a Századok történeti vonatkozású publikációit őrzik. Erdély történetét kutatva sok értékes adatközléssel gazdagította a szakirodalmat. De irodalomtörténeti vonatkozású közleményei is voltak. Az Irodalomtörténeti Közleményekben olvashatunk például Pápai Páriz Ferenc

⁹ Koncz József: *A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése*. Magyar Könyv-Szemle 1888. 79. 226–227.

¹⁰ Deé Nagy Anikó: *A Bolyaiak könyvtára*. Erdélyi Múzeum LXIII(2000). 1–2. 19–45.

naplójáról, a wittenbergi akadémián a 16. században tanuló magyarok latin verseiről, a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében, az Erdélyi Gazdában gazdasági vonatkozású írásaival találkozunk. Mindezt csak azért soroltuk fel, hogy jelezzük azt a széles skálát, amely publikációs palettáján megjelent. A kortársak gyakran talán kis iróniával „közli Józsi”-ként emlegették. Tény azonban, hogy folyóiratokban megjelent publikációi száz év múltán már csak azért is értékesek, mert jó néhány általa közölt levéltári dokumentum időközben megsemmisült, elkallódott, s ma esetleg éppen a Koncz-féle közzététel jelenti az egyetlen hozzáférhetőséget.

A nekrológját író tanítványa, Kelemen Lajos az elhunyt érdemei között említette, hogy a Teleki-levéltár gondozásának eredményeként publikációival lényegében ő hívta fel a tudományos világot a levéltár történelmi értékeire.¹¹

Pataki József a *Kelemen Lajos Emlékkönyv*ben arról ír, hogy a marosvásárhelyi tudós könyvtáros milyen jelentős segítséget nyújtott Nicolae Densusianunak, a neves román történétírónak. Hátramaradott levelezésük jelzi, hogy Koncz a magyar történettudomány eredményeiről informálta a történészt. 1883. február 26-án Densusianu így ír: „...nem tudom eleget a köszönetemet kifejezni azon drága szívességért, mellyel a magyar írók történelmi kutatásaival engemet ismerőssé tesz.”¹²

Külön ki kell emelnünk fordítói érdemeit is. Tudjuk, hogy a neves 18. századi erdélyi történész, botanikus Benkő József *Transsilvania specialis* című latin nyelvű munkájának első teljes magyar fordítására csak napjainkban került sor.¹³ A fordítást végző és a munkát közlétevé Szabó György felhívja a figyelmet az ezt megelőző részletfordítások közül a Koncz által készített magyar változatra. Ő ugyanis a Hunyad vármegyére vonatkozó részt fordította elsőként latinról magyarra, s a fordítás 1880-ban a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyvében meg is jelent.

Az időszaki kiadványokban napvilágot látott közleményeinél természetesen jelentősebbek nagyobb lélegzetű, önálló munkái. Marosvásárhelyt, 1877-ben jelent meg *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium könyvtárának és nyomdájának ismertetése*. Tíz esztendő múlva lát napvilágot *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium könyvnyomdájának száz éves története* című munka. Ez utóbbiban a nyomda rövid története, a nyomdászok felsorolása mellett évekre közzéteszi a marosvásárhelyi tipográfia 1786–1886 között megjelent nyomtatványait is. Ebben a témában máig nem született dokumentáltabb írás. 1882-ben már összeállította a nyomdatermékek címjegyzékét, mely a kollégium gyorssajtóján meg is jelent nyomtatásban. Bizonyos, hogy ha valaki végre vállalkozik majd a marosvásárhelyi nyomda történetének megírására, az első száz esztendő történetét nem fogja tudni tárgyalni Koncz munkájának figyelembevétele nélkül.

1878-ban Marosvásárhelyen lát napvilágot a korábban már az Erdélyi Híradóban megjelent írása: *Bethlen Gábor végrendelete*.

Kolozsváron 1893-ban jelent meg *Tofaeus Mihály erdélyi ev. ref. püspök élete* című munkája.

¹¹ Kelemen Lajos: *i. m.*

¹² Pataki József: *Magyar–román tudományos kapcsolatok (Koncz József levelezése Nicolae Densusianuval)*. = *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Buk. 1957. 511–523.

¹³ Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. Buk.–Kvár 1999.

Könyvtárosként eltöltött éveiről ad hírt egy szűkebb szakterületre vonatkozó munkája: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium könyvtára többes példányainak címjegyzéke*. Már utaltunk arra, hogy ez a fajta könyvtárosi munka a kollégiumi könyvtár gyarapításának egy módját, a könyvcserét tette lehetővé. Hiszen, mint láttuk, a kolozsvári kollégium igazgatójával, Török Istvánnal folytatott levelezése éppen a többes példányok cseréjére utal.

Koncz főműve kétségtelenül a Marosvásárhelyen 1896-ban megjelent, *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története* című munkája. Iskolatörténeti, helytörténeti, erdélyi művelődéstörténeti jelentősége a megjelenése óta eltelt több mint száz esztendőben nem csökkent. A kollégium történetét kutatók, az iskola egykori tanárai iránt érdeklődők elsődleges forrásként használják, hiszen az eredeti dokumentumokra, a kortárs szemtanú rajzára épülő munka a marosvásárhelyi kollégium máig leghitelesebb története. A 774 oldalas mű részleteiben már korábban napvilágot látott a kollégium 1883–1888 és 1894–1895-ös évi iskolai értesítőiben. Meg kell említenünk azt is, hogy ugyancsak Marosvásárhelyen 1884-ben jelent meg az iskolatörténet egy rövid változata *A marosvásárhelyi ev. ref. régi iskola ismertetése* címmel. Ennek külön érdekessége az, hogy Koncz itt tette közzé a schola particula latin nyelvű törvényeinek magyar fordítását. Ezeket 1690 körül, Csulai György idején gyűjtötték egybe, 1694-ben és 1702-ben módosították, kiegészítették a törvénykezést, a kollégium tudós könyvtárára pedig elsőként ültette át magyarrá a kisiskola latin nyelvű szabályzatait.

Már nyugdíjasként, halála előtt egy évvel látnak napvilágot *Göcsi Máté, a marosvásárhelyi ev. ref. egyházközség legelső papja* és *Adatok a bözödi ev. ref. egyházközség történetéhez* című munkái. Ez utóbbi mottójául azt írja: „*Egyházad múltját kideríteni el ne mulasszad, sőt díszíteni is, amikor azt teheted*” – s valóban a marosvásárhelyi kollégium egykori tanára, könyvtárosa közel félszázados munkásságával ezt tette.

Visszaemlékezésünket rekesszük be azokkal a gondolatokkal, melyekkel Koncz József halálakor az Erdélyi Múzeum zárta a ráemlékezését: „Azok közé a lelkes, buzgó emberek közé tartozott, kik a régi protestáns professzorok hagyományainak megfelelően a tanári működéshez tartozónak fogták fel az írói munkálkodást. Állását nem szinekúrának, hanem olyan pozíciónak tekintette, amely módot nyújt, de mindenkit kötelez is a tehetségében álló tevékenységre. Ebben a felfogásban élve, holtáig szorgalmasan hordozta az építőköveket a magyar nemzeti kultúra nagy épületéhez.”¹⁴

¹⁴ *Koncz József. 1829–1906.* Erdélyi Múzeum XXIII(1906). 60.